

De VOC in West Betuwe door Ineke Sahuleka

Aan het eind van de 16e eeuw, vóór de VOC werd opgericht, waren de Portugezen al bekend met de handel in Azië, maar ze kregen te maken met Engelse kapers in het zuidelijk deel van de Atlantische Oceaan. De aanvoer van peper naar Lissabon was na 1592 flink teruggelopen.

Hierdoor werden de Nederlandse handelaren op het idee gebracht de aanvoer van peper in eigen hand te nemen. Geld voor deze expedities konden zij wel snel bij elkaar krijgen. Diverse belanghebbenden brachten geld bij elkaar om zo'n expeditie te financieren. Na terugkeer van het schip of de vloot besloten ze of ze opnieuw wilden investeren.

Aanvankelijk meende men dat er een betere (korter, gezonder en minder vijandelijke schepen) weg naar Indië moest zijn dan de door de Portugezen gebruikte route.

Die route zou via Nova Zembla of via Straat Nassau (Joegor Straat) moeten lopen. Er zijn drie expedities om de noordoost geweest, allemaal onder bevel van Willem Barentsz van der Schelling. Maar na twee vergeefse reizen die door de Staat waren bekostigd, zag men af van verdere expedities op staatskosten om de noordelijke route te vinden. De staat stelde wel een aanzienlijke beloning in het vooruitzicht wanneer het nieuwe ondernemingen lukte om de noord te komen.

Het interieur van het Behouden Huys waar Willem Barentsz overwinterde. In het huis zijn allerlei objecten te zien die later op de plek van het huis werden teruggevonden, en die zich nu in de collectie van het Rijksmuseum bevinden: de klok aan de muur, het haardijzer met de pan, de hellebaarden. © Rijksmuseum

Op kosten van Amsterdam werd in 1596 de derde expeditie uitgerust, bestaande uit twee schepen, één onder Willem Barentsz van der Schelling en Jacob van Heemskerck en één onder Jan Cornelisz Rijp. De namen van beide schepen zijn niet bekend. Beide schepen splitsten om te zien wie van beiden het eerst de Tartarische Zee zou bereiken. Het was echter wederom door ijsgang geen succes en Willem Barentsz. en Jacob van Heemskerck waren genoodzaakt te overwinteren op Nova Zembla.

Er was veel concurrentie en dat vond het bestuur van Nederland niet goed voor de handel. Daarom dwongen de raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt en stadhouder Prins Maurits de kooplieden om samen te werken. Voor deze samenwerking werd op 20 maart 1602 de VOC - de Verenigde Oost-Indische Compagnie - opgericht.

VOC-octrooi 20 maart 1602

Het octrooi stelt het recht van de VOC vast om als enig bedrijf namens de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in Azië te handelen. Dit noemen we een monopolie.

De VOC is een bedrijf, maar mag namens de regering, verdragen sluiten met vorsten en oorlog voeren als dat voor de handel nodig is. De VOC heeft een eigen leger en rechtbanken. Het heeft daarmee macht over andere bevolkingsgroepen.

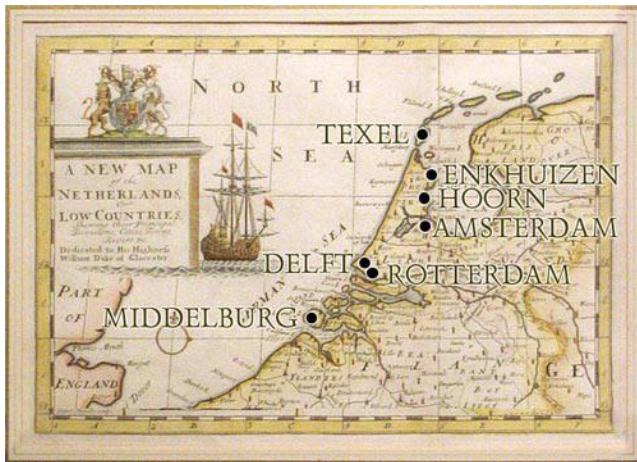
Het octrooi is geschreven op kostbaar perkament (dierenhuid) en telt 16 beschreven pagina's. Er hangt een indrukwekkend zegel aan van de Staten-Generaal. In de eerste regel staat: 'De Staten-Generaal van de Verenigde Nederlanden, groet iedereen die dit leest'. Het is een soort welkomstzin, waarmee veel officiële teksten uit die tijd beginnen. Op het octrooi staat ook het stempel 'Rijksarchief 's-Gravenhage'. Een medewerker van het toenmalig Rijksarchief heeft dat er jaren geleden opgezet om te laten zien wie de eigenaar van het octrooi is. Dat doen we tegenwoordig niet meer. Tegenwoordig heet het Rijksarchief Nationaal Archief.

De kaart hiernaast uit circa 1660 toont het gebied waar alleen de VOC handel mag drijven namens de Staten-Generaal: ten oosten van Afrika en ten westen van Zuid-Amerika. In het VOC-octrooi staat het als volgt omschreven:

“octrooieren en accorderen hierbij dat niemand van welke aard of kwaliteit anders dan die van de voorschreven Compagnie uit deze Verenigde provincies zal mogen varen binnen den tijd van een en twintig jaren eerstkomend, te beginnen met dit jaar 1602 ten oosten van de Kaap de Goede Hoop of door de Straat van Magellanes op straffe van verbeurte van de schepen en goederen”.

De organisatie van de VOC, met de zes kamers, was decentraal. De verdeling van de activiteiten over de kamers, zoals de bouw en uitrusting van schepen of de in- en verkoop van goederen, werd nauwkeurig vastgelegd: Amsterdam de helft, Zeeland een kwart en de overige kamers ieder een zestiende. Ten aanzien van het bestuur van de VOC bestond een zelfde verdeling. Een kamer werd bestuurd door bewindhebbers. Dat was een per kamer vast getal personen, die door de stedelijke overheid of, in het geval van Zeeland, de Gewestelijke Staten werden

gekozen uit een aantal kandidaten dat door de zittende bewindhebbers was voorgedragen.

VOC kamer Amsterdam,

huis equipagemester Middelburg,

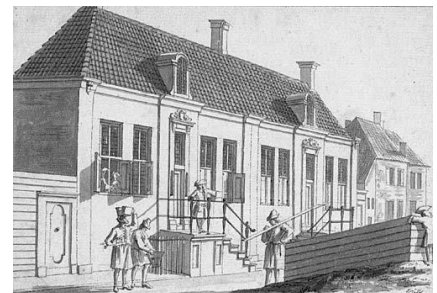
Oost-Indisch zeemagazijn Delfshaven

Oost-Indisch huis Enkhuizen,

Boompjes met Oost-Indisch huis Rotterdam,

Oost-Indische werf Hoorn

De meeste van deze huizen bestaan nog en zijn tegenwoordig een museum.

In elke kamer werd twee of drie keer per jaar een aantal afgevaardigden gekozen die in Amsterdam of Middelburg vergaderden om het centrale beleid te bepalen. In dit college, de Heren XVII, hadden acht Amsterdamse bewindhebbers, vier Zeeuwse en één uit elk der kleinere kamers zitting. Het zeventiende lid werd bij toerbeurt door Zeeland of één der kleinere kamers geleverd. Amsterdam had zodoende geen doorslaggevende stem. Vooral de Zeeuwen zijn hier bij de oprichting van de VOC bang voor geweest, want in de praktijk kwam het er inderdaad op neer dat Amsterdam bepaalde wat er gebeurde. Het octrooi van de VOC werd diverse malen verlengd. Gedurende de bijna twee eeuwen van haar bestaan rustte de VOC 4.721 keer een schip voor de vaart naar Azië uit. In totaal zond men 3.356 maal van overzee een retourschip terug.

In de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) kwam de financieel ongezonde VOC in moeilijkheden, doordat er enige jaren geen rijk beladen retourvloten naar de Republiek kwamen. In 1795 werd de VOC genationaliseerd; in 1799 verliep het laatste octrooi en waren haar bezittingen aan de overheid vervallen.

Bewindhebbers van de kamer Hoorn

Voor een VOC-schip kon vertrekken voor een reis naar de Oost, die wel twee of drie jaar kon duren, moest er bemanning

worden geronseld. Dat gebeurde in en rond de kroegen in de steden en men moest aanmonsteren in de Montelbaantoren. Ze kregen daar een voorschot en hoorden wanneer ze moesten inschepen, maar soms verdwenen ze met het geld en kwamen niet meer opdagen. Bij aanmonsteren moesten ze vertellen of ze familie hadden, dan kregen ze een maandbrief en als ze niet overleefden kreeg de familie hun loon uitbetaald. Natuurlijk hadden de heren liever dat er een schuldbrief werd getekend, dat betekende dat er geen familie uitbetaald hoefde te worden, maar dat de man een schuld bij de VOC had die na de reis werd verrekend. Met een kleiner schip werd de bemanning naar de rede van Texel gevaren. De bemanning bestond uit 250-350 personen van allerlei pluimage. Niet alleen Nederlanders, maar veel Europese nationaliteiten die met andere schepen in Amsterdam kwamen. Belgen, Duitsers, Zwitsers, Denen, Zweden, Noren en een enkele Rus.

Er moest met een kleiner schip naar de rede van Texel gevaren worden vanwege de zandbanken en ondiepten in de Zuiderzee. Ook de lading kwam pas daar aan boord. Op Texel werd er water ingenomen uit de z.g. wezenputten (zie links en rechts).

Het Texels water bleef lang goed en bij een voorspoedige reis was er genoeg water tot Kaap de Goede Hoop. Er waren in de 17^e eeuw vijf putten op deze locatie, met een houten goot waardoor opgepompt water naar de pramen stroomt. In de 21^e eeuw zijn er nog twee putten over die de status van gemeentemonument hebben.

Zandbanken in de Zuiderzee en bij Texel, maken de haven van Amsterdam in de zeventiende eeuw voor diepstekende schepen moeilijk bereikbaar. Vaak blijven grote oorlogsschepen en Oost-Indiëvaarders voor Texel liggen in afwachting van de vloed. Een oplossing wordt gevonden in het optillen van de schepen. Rond 1670 werd dat gedaan met houten kisten gevuld met water, die d.m.v. kabels aan weerszijden van het schip worden bevestigd en daarna leeggepompt. Dat principe werkte en het systeem werd 1690 vervolmaakt door stadstimmerman Meeuwis Meindertsz Backer.

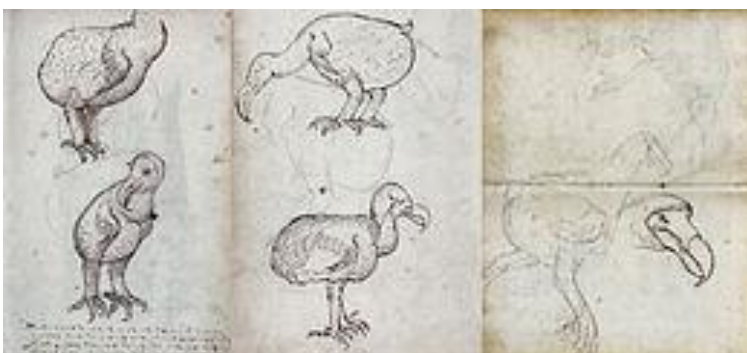

Model van een scheepskameel met een Amsterdamse Oost-Indiëvaarder, ca. 1742 en een schilderij van de Zuiderzee met het wegbrengen van een schip per scheepskameel naar de haven van Amsterdam, 1799. Collectie Stadsarchief Amsterdam

Eenmaal op weg kregen de schepen te maken kapers, vooral die van Duinkerken waren berucht, maar ook werden ze belaagd door oorlogsschepen van verschillende landen, Engelsen, Spanjaarden en Portugezen langs de verschillende kusten. Dan moesten ze ook nog hopen dat de wind bleef waaien, want als ze in een windstilte kwamen kon het zo maar zijn dat ze via de stroming half op weg waren naar Brazilië. En als de reis lang duurde kreeg je bij gebrek aan vers eten **scheurbuik** (een ziekte ten gevolge van een langdurig vitamine-C-tekort, zoals dat in vroeger eeuwen op zeilschepen op de grote vaart veel voorkwam. Het woord scheurbuik is een verbastering van het Latijnse woord **scorbutus**. Symptomen van scheurbuik zijn onder meer zwellingen en bloedingen van het tandvlees, bloeduitstortingen vooral op onderbenen, slapte, stijve en pijnlijke ledematen en inwendige bloedingen. Er is geen sprake van een specifieke buikaandoening. Onbehandelde scheurbuik is op lange termijn dodelijk, maar de behandeling is eenvoudig: vitamine C innemen).

Daarom werd er op verschillende plaatsen drinkwater, brandhout en vlees ingenomen. Op Sint Helena, (westelijk van Afrika, waar later Napoleon gevangen zit) Kaap de Goede Hoop of Mauritius (ten oosten van Afrika en bekend van de dodo).

links: tekeningen van een dodo (1602) uit het journaal van het schip Gelderland

Een fort aan de Kaap een Nederlandse kolonie ontstaat

Op 6 april 1652 landt Jan Anthonisz van Riebeeck in opdracht van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in Zuid-Afrika. Hij is uitgezonden om aan de voet van de Tafelberg een verversingsstation te stichten voor VOC-schepen op doortocht naar of uit Azië. Van Riebeeck heeft 82 mannen en acht vrouwen –onder wie zijn echtgenote– bij zich. Zij bouwen Fort Kaap

de Goede Hoop, telen fruit en groenten en ruilen dit met de lokale bevolking voor vlees. Het wordt een bloeiende onderneming, met een scheepswerf en een ziekenhuis.

Johannes Vingboons ca 1665: Gezicht op de haven van Kaap de Goede Hoop en de Tafelberg

De keerzijde van dit verhaal is dat de plaatselijke bevolking, de volkeren Khoikhoi en San worden verdreven. De vele kolonisten die op de Kaap afkomen, de zogenaamde 'vrijburgers', krijgen land toegewezen. Hiermee legt Van Riebeeck de grondslag van de Nederlandse gemeenschap waaruit later de Republiek Zuid-Afrika zal voortkomen.

In de voortgangsrapportage meldt Jan van Riebeeck de stand van zaken rondom de bouw van een fort aan de Kaap. Voor de VOC is dit vooral een verversingspost voor de schepen op weg naar Indië. Maar de vestiging van de compagnie markeert ook het begin van de kolonisatie van de Kaap. Daardoor is de persoon van Van Riebeeck voor de oorspronkelijke bewoners van Zuid-Afrika nog altijd zeer omstreden. Hij heeft er immers voor gezorgd dat zij eeuwenlang zijn onderdrukt en achtergesteld. Voor witte Zuid-Afrikanen is Van Riebeeck juist de aartsvader van het land. Vanaf 1952 werd in Zuid-Afrika jaarlijks op 6 april Van Riebeeck's Day gevierd (later Founder's Day genoemd). De eerste democratische verkiezingen in 1994 en het einde van de machtspositie van de witte bevolking, maken daar een einde aan. Het ANC, de nieuwe regeringspartij schaft deze herdenkingsdag af. Ook verdwijnt Van Riebeecks beeltenis van Zuid-Afrikaanse postzegels en munten.

VOC bouwt eigen vestiging op Java

Voor de handel, met name die in specerijen, waarin de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) graag een monopolie wil, is vaste ontmoetingsplaats een vereiste. Jan Pieterszoon Coen maakt in 1618 van het bestaande VOC-pakhuis bij Jayakarta een fort. Na een aanval door de plaatselijke vorst verwoest Coen het oorspronkelijke Jayakarta en bouwt er een havenstad met fort, Batavia. De forten, ook hun hedendaagse resten en ruïnes, geven nog steeds een indruk hoe de VOC de bevolking van omliggende gebieden wil imponeren. Op kaarten is te zien hoe de forten baaien en kusten in de buurt van belangrijke havens en handelsplaatsen beheersen. Om al die forten te bemannen zijn duizenden Europese en Aziatische soldaten nodig. Het laat duidelijk zien dat de VOC meer was dan alleen een handelscompagnie. Vanuit Batavia bestuurt de gouverneur-generaal samen met de Raad van Indië het alsmar groeiende handelsgebied in Azië.

Deze afbeelding is gemaakt rond 1655 door Johannes Vingboons. Op de achtergrond is het kasteel van Batavia te zien. Het kasteel is het hoofdkwartier van de VOC en dient vooral ter bescherming tegen (gewelddadige) verzetsacties van de inheemse bevolking. Binnen de veilige muren liggen kantoren, werkplaatsen, pakhuizen en er is

zelfs een gevangenis. In 1650 wonen er wel 1.200 man: VOC-dienaren, een deel van de legermacht en natuurlijk de gouverneur-generaal zelf.

Banda eilanden

Heel lang zijn de Banda eilanden het enige productiegebied van nootmuskaat en foelie ter wereld. Nootmuskaat is een van de belangrijkste en duurste specerijen in de 17e eeuw. De kleine Banda eilanden liggen ruim 2.500 km van Batavia vandaan (dus nog 1 á 2 maanden varen).

Genocide op Banda

De Bandanezen handelen met de Engelsen, Portugezen en Nederlanders. De VOC probeert, zonder succes, het monopolie te krijgen over de handel in nootmuskaat. De Bandanezen laten zich niet de wet voorschrijven. De VOC besluit er in 1609 eenzijdig een vesting te bouwen. Vervolgens doden de Bandanezen enkele Nederlanders. Het begin van een periode vol oorlog. Gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen (de hoogste man van de compagnie in Oost-Indië) organiseert in 1621 een strafexpeditie naar Banda. Op die manier wil hij het monopolie op de handel in nootmuskaat en foelie voor de VOC in handen krijgen. Van de 15.000 bewoners zijn er nog maar 1.000 over. De rest is gedood, gevlucht of in slavernij afgevoerd naar Batavia. Allemaal om het monopolie op nootmuskaat voor de compagnie veilig te stellen.

Hoe ging het verder na de genocide van J.P. Coen?

Na de gruwelijke moordpartij in 1621 moet het productieproces van nootmuskaat en foelie anders georganiseerd worden. De VOC verdeelt de aanplant in perken en verpacht die aan ex-werknemers of hun afstammelingen, collectief perkeniers genoemd. De perkeniers zijn verplicht alle noten en foelie tegen een vastgestelde prijs aan de VOC te leveren. De daadwerkelijke arbeid wordt geleverd door tot slaaf gemaakten, die met duizenden tegelijk naar Banda worden aangevoerd. Soms van omliggende gebieden zoals Nieuw-Guinea en de Aru-eilanden, maar soms ook helemaal uit India. Banda wordt daarmee de eerste plantage en samenleving van slaafgemaakten in Nederlands gebied. Slaafgemaakten doen het werk.

peper

kruidnagelen

muskaatnoten en foelie

(foelie is de gedroogde schil van de noot)

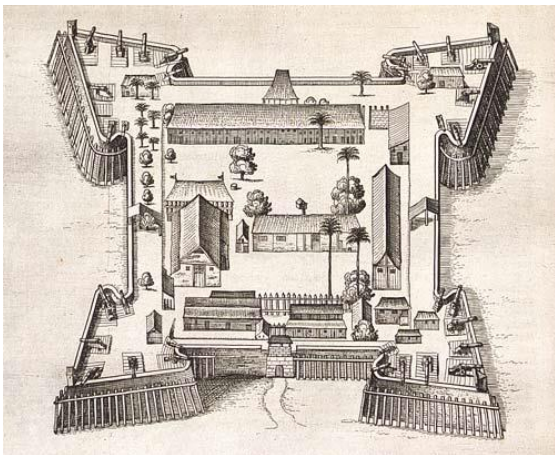
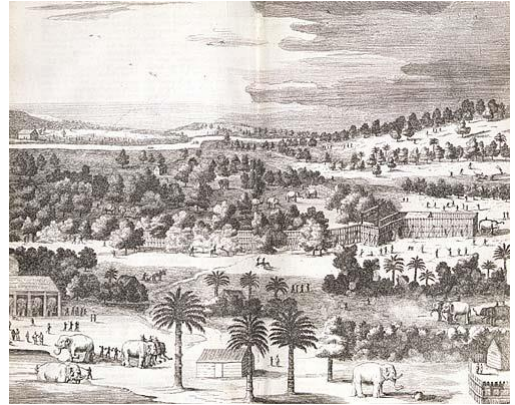

kaneelchillers aan het werk

Kaneel is de gedroogde binnenbast van de kaneelboom. Een boompje kan na zeven jaar voor het eerst worden geschild en dan weer na vier of vijf jaar. De takjes of stammetje worden in stukjes gekapt en van de bast ontdaan. Na enige dagen drogen in de zon krijgt de kaneelbast de roodbruine kleur en krult het vanzelf op tot de pijpjes die we kennen.

Op **Ceylon** waren het olifanten die geld opbrachten. Ze werden gevangen en getemd en naar Jaffna in het noorden gebracht, waar een speciale kade gebouwd werd voor het inschepen van de dieren. Die werden verkocht aan vertegenwoordigers van Indiase vorsten die vervolgens zelf voor het vervoer moesten zorgen, omdat de VOC schepen daarvoor niet toegerust waren. Een mooie olifant kon 6000 tot 7000 gulden opbrengen.

Het hoofdkwartier van de VOC in Banda was het kasteel Nassau op het eiland Neira. Op de andere eilanden had de VOC een aantal grotere en kleinere vestingen. Onder dit gewest hoorden ook de diverse eilanden die enige honderden kilometers naar het zuidwesten en zuidoosten gelegen waren, zoals bijvoorbeeld Kisar, Damar en Kei. Particuliere handelaren uit Banda betrokken van deze eilanden vooral sago, waarmee de tot slaaf gemaakten werden gevoed. De VOC controleerde met enige regelmaat of er zich op de Zuidooster en Zuidwester Eilanden geen muskaatnootbomen bevonden, want die dienden te worden uitgeroeid.

Vanuit Banda ondernam Abel Tasman (rechts) in 1644 zijn beroemde ontdekkingsreis, waarbij hij delen van Australië en Nieuw-Zeeland verkende.

Hiernaast een bladzijde uit het logboek van Abel Tasman met de door hem getekende kust van Nieuw-Zeeland.

De **Geldermalsen** is vergaan bij het eiland Batam ten zuiden van Singapore. Hieronder de tekst bij de plaats op de kaart waar het schip ten onder ging. Wie geïnteresseerd is in scheepswrakken kan bv kijken op <https://mass.cultureelerfgoed.nl/geldermalsen>

Type	Scheepswrak
Locatie	Indonesië
Periode	circa 1747 — 1752
Soort	Spiegelretourschip
Status	Weggehaald
Protectie	Museum
Processtap	Opgegraven
Eigenaar	VOC
Nationaliteit	Nederland
Auteur	Will Brouwers
	Bijgewerkt op 19 september 2020
Aantal opvarenden	300
Lengte	45,7 m (150 voet)
Breedte	12,8 m (42 voet)
Tonnage	1150 ton (575 last)

Vliegent hart, een vergelijkbaar schip

Historie

De *Geldermalsen* heeft op 3 januari 1752 op het rif Geldria's Drought bij een eiland in Indonesië, ten zuiden van Singapore, schipbreuk geleden. De bemanning wist haar van het rif af te krijgen, maar ze liep vervolgens opnieuw vast, waarbij zowel de hoofdmast als het roer brak. Het schip was zwaar beschadigd en nam water op, maar de bemanning slaagde er weer in haar van het rif af te krijgen en te laten drijven. Twee reddingsboten werden te water gelaten en een paar uur later kapseisde en zonk de *Geldermalsen*, samen met de lading, de overige bemanning en de kapitein.

Een week later bereikten de 32 overlevende bemanningsleden Batavia in een reddingsboot en een schuit. Bootsman Christoffel van Dijk had de hoogste rang van de overgebleven bemanning en werd door de autoriteiten in Batavia zwaar ondervraagd over het ongeluk.

Haar gehele lading, getaxeerd op f 714.963, ging verloren in het wrak, plus het goud aan boord, getaxeerd op f 68.135. De romp van het schip is geregistreerd met een waarde van f 100.000. Het totale verlies van het wrak van *Geldermalsen* bedroeg bijna f 900.000.

Ontdekking

De locatie van het wrak van de *Geldermalsen* werd in 1985 ontdekt door de commerciële bergingsduiker M. Hatcher. Hatcher werd sterk bekritiseerd door erfgoedexperts omdat het verwijderen van de waardevolle lading van het schip voorrang had op een serieus archeologisch onderzoek van de vindplaats. Het wrak werd daarbij vernield en de geborgen lading werd bij Christie's in Amsterdam verkocht voor meer dan £ 10 miljoen.

Model van de Geldermalsen

Beschrijving

De *Geldermalsen* was een Nederlandse Oost-Indiëvaarder die in 1746 door de VOC-Kamer Zeeland in Middelburg werd gebouwd en in 1747 haar eerste reis maakte. Het schip werd door een VOC-directeur in Zeeland, Jan Van Borselle, vernoemd naar een streek met een familievrijheidslandgoed. Het was destijds de gewoonte om schepen naar landgoederen te vernoemen.

Vracht

De lading bestond voornamelijk uit thee (686.997 pond), maar ook uit meer dan 150.000 stukken Chinees porselein. De keramiek was afkomstig uit de regio Jingdezhen, die vaak de 'Porseleinhoofdstad van China' werd genoemd vanwege de hoogwaardige porseleinproducties in het gebied. Het porselein werd in 1986 op een veiling verkocht nadat het uit het wrak was gehaald.

De New York Times schreef over de verkoop: *"Een buitengewone som en boven de stoutste verwachtingen van Christie's en Max de Rham. Een record voor een soortgelijke verkoop in Nederland, het op één na hoogste van alle veilingen van Christie's tot dan toe"*.

Goud uit de Geldermalsen

Bronvermelding

Archief van de Nederlandse factorij te Canton, 1.04.20, inventarisnummer 316